

Inhoud

<i>De gebroken vrijheid</i>	13
<i>Het gebroken voorjaar</i>	27
Henry James Baron, Grand Rapids (Michigan), Noord-Amerika	
<i>Frisian Nick</i>	39
Nick de Jong en Alie ten Boom, Te Aroha, Nieuw-Zeeland	
<i>Avondrust</i>	55
Sientje Randel, Melbourne, Australië	
<i>Klein Driefontein</i>	64
Anne en Jo Bootsma, West-Kaap, Zuid-Afrika	
<i>De boshut</i>	75
Bob Boonstra, Norval (Ontario), Canada	
<i>De boerderij van Beetgum</i>	92
Piet en Anneke Braaksma, Terrigal, Australië	
<i>De goudzoeker</i>	104
Obe Veldman, Corsicana (Texas), Noord-Amerika	
<i>Copacabana</i>	127
Wiebe Merkuur, La Caja Seca, Venezuela	
<i>Nacht in Okaihau</i>	138
Marten Dijkstra en Simone Koornstra, Okaihau, Nieuw-Zeeland	
<i>Quotum in Michigan</i>	146
Klaas en Maris van der Ploeg, Ithaca (Michigan), Noord-Amerika	
<i>Welbedagt</i>	154
De Veenstra's van Veenstra Melkerij, Zuid-Afrika	

<i>De weduwen van Abel Tasman</i>	164
Bejaardenhuis bij Melbourne, Australië	
<i>Weg uit de Spinnensteeg</i>	175
Frits en Anne Newland, Richmond (Ontario), Canada	
<i>Zoektocht naar schone aarde</i>	183
Jan Haisma, Balcarce, Argentinië	
<i>Kieke</i>	193
Arend en Diny Wijma, Middelburg, Zuid-Afrika	
<i>De vlucht van Sijbrandahuis</i>	206
Hetty Lettinga, Grand Rapids (Michigan), Noord-Amerika	
<i>De kermisreiziger</i>	217
Jan Velstra, Canberra, Australië	
<i>Bloem op de bast</i>	230
Willem en Aaltje van Dijk, Durbanville, Zuid-Afrika	
<i>Terug naar Gaastmeer</i>	241
James Jelle Wildschut, Tampa (Florida), Noord-Amerika	
<i>Diaper Hill</i>	246
Ray Piso, Arlington (New Jersey), Noord-Amerika	
<i>Frisian Dream</i>	255
Henny en Wietske Westerdijk, Gosford, Australië	
<i>Over de Pas van Franschhoek</i>	270
Tiemen Groen, Franschhoek, Zuid-Afrika	
<i>Die Tragiese Driehoek</i>	282
Hantsje Speerstra, Lexumgarden, Nieuw-Zeeland	
<i>Verhalen van de fazenda</i>	289
De groepsemigranten van Paraná, Brazilië	
<i>De cicade</i>	317
Wilhelmina Meijer, Springvale, Australië	
<i>Breakfast for champions</i>	321
John Reitsma, Jerome (Idaho), Noord-Amerika	
<i>Failliet</i>	329
Wytse en IJbeltje Rekker, Standerton, Zuid-Afrika	
<i>Initialen in de reling</i>	340
Anna Postma, Oakdale (Californië), Noord-Amerika	
<i>Levenslagen</i>	354
Melis van der Sluis, Hamilton, Nieuw-Zeeland	

<i>Het gebroken dorp</i>	363
Tzummarum vertrok, Tzummarum bleef	
<i>Verantwoording</i>	389
<i>Literatuur</i>	395

De gebroken vrijheid

Kornwerderzand, woensdagochtend 23 oktober 1946. De zon kwam op zoals het in de schippersalmanak stond aangegeven: om 7.18 uur. De Waddenzee veranderde van donkerpaars in wazig geel, boven de eilanden werd een bui zichtbaar en de vloed stond al op het punt te keren. Op dat moment maakte de zon zich los van het oude land en was het dag.

Sluiswachter Andries Schaafsma van Kornwerderzand zag dit alles aan en was zich niet bewust van een samenhang. Hij was een forsgebouwde, stille man die zich onder het gezag van de wetten der natuur stelde. Zo leefde hij daar op de Afsluitdijk met de zon, de maan, de getijden en de luchten boven Wad en vasteland. Een enkele keer verbeeldde hij zich dat er onrust over hem kwam op momenten dat de zon opkwam en tegelijkertijd de vloed kenterde.

Het was die ochtend twintig over zeven geworden toen er van de Friese kant een autobus met het kenteken B-826 naderde. Dat moest de tweede lading Friese oorlogsvrijwilligers voor Nederlands-Indië zijn. Schaafsma kende bus B-826. Niet dat het wegverkeer bij de sluiswachter in hoog aanzien stond, maar zijn vijf dochters noteerden spelenderwijs zoveel mogelijk autonummers van passerende voertuigen. 'Soldatenbus B-826' vonden de kinderen van Kornwerderzand zeer bijzonder, ze hadden hem meteen in hun boekje genoteerd. Een paar jaar later zou de B-826 een hoger B-nummer krijgen en als 'emigrantenbus' dienst gaan doen. Minstens twintigmaal zou hij nog over de brug van Kornwerderzand ratelen.

Autonummers noteren en opsparen; wat was dat voor vreemde bezigheid? Schaafsma had er diep over nagepiekerd. Was het een kinderspel, geboren uit het isolement van de kleine dorpsgemeenschap? Of was het een primitieve vorm van verwondering over de nieuwe

tijd? Volgens Schaafsma was het heel wat anders: een soort oerdrang om orde te scheppen in de chaos. Want een chaos, dat was het.

De sluiswachter wierp die ochtend een blik op de soldatenbus. Sommige van de Indiëgangers waren meteen na de oorlog op klompen en in boerenoverall het schieten, marcheren en gehoorzamen gaan leren, maar nu moesten ze voor de sluis en brug van Schaafsma wachten. Een autobus met inmiddels groen geüniformeerde kerels, klaar om te vechten voor het behoud van een ver wingewest. In Amsterdam lag een boot klaar die de manschappen in een week of vier naar de tropen bracht.

Andries Schaafsma wist het: ze noemden het politionele actie, maar het was oorlog. De sluiswachter wist wat oorlog was. In mei 1940 waren hij en zijn gezin ternauwernood aan het geweld ontkomen, toen ze in de schemerachtend met een kleine motorboot van Kornwerderzand naar Makkum vluchtten. Nog vanaf het IJsselmeer zag hij hoe het sluiswachtershuisje met hun hele hebben en houden zo'n tachtig meter de lucht in vloog. Een paar minuten later stond de hele Sluisweg van Kornwerderzand in lichterlaaie. Toen Schaafsma voor het eerst weer op het gehavende sluizencomplex terugkwam, zag hij het opgedroogde bloed van de waanzin tegen de buitenwand van de bunkers zitten.

De sluiswachter vond het die ochtend in 1946 een beetje vreemd dat de botter ST 49 van schipper Gerrit Mulder zich naar buiten liet schutten. Sinds de afdichting van de Zuiderzee voelde hij zich toch niet meer zo thuis op het Wad. Was het een duister ontwijk van een visserman, die de veranderde getijstromen niet meer begreep? Of was de spoeling op het IJsselmeer hem te dun geworden?

'Ik zie, je gaat de zeehonden achterna!' riep de sluiswachter Mulder toe. De visserman keek vanuit de diepe sluiskolk omhoog en knikte begrijpend. De mannen hadden voor de oorlog samen iets bijzonders met zeehonden meegemaakt. Een voorval dat het waard was een spraakmakend verhaal te worden. Toch hadden ze de vreemde ervaring maar voor zich gehouden; de mensen zouden het niet geloven, laat staan begrijpen.

In het begin van de jaren zeventig ontmoette ik Schaafsma af en toe in het Makkumer bejaardenhuis Avondrust. Een zwijgzame weduwnaar van tachtig die, eenmaal op de praatstoel, veranderde in een bewogen verteller. Zijn verhalen hadden vaak een dubbele, soms

een driedubbele betekenis. Zo vertrouwde hij mij op een keer ook het zeehondenverhaal toe. Het was alsof een verloren zee tot leven kwam en de samenhang der dingen duidelijker werd.

‘Het was in de crisis,’ begon de verteller. ‘We waren blij dat we bij de Zuiderzeewerken konden komen, en op een middag tegen twee uur smeten we het laatste gat in de Afsluitdijk dicht. Vanaf dat moment begon alles om ons heen te veranderen. Naderhand kreeg ik er een schuldgevoel over, want ik heb nooit meer die ziltige lichten boven Urk terug zien komen.’

Het was 1933 geworden en de economische crisis bereikte zijn dieptepunt. Van tijd tot tijd proefden de voormalige Zuiderzeevisserij een lik IJsselmeerwater. En telkens weer moesten ze vaststellen dat hun wereld anders begon te ruiken en te smaken. Ze walgden van dat weeïge water, de visserlui. ‘t Is alwéér brakker,’ riep Gerrit Mulder op een ochtend Schaafsma verontwaardigd toe. De sluiswachter begreep de visserman. Het was niet de smaak van de zee, het was het gebrek aan ruimte, aan bewegingsvrijheid. De zee veranderde en de visserman was als de vissen; het lukte hem niet zich aan te passen aan de veranderende omstandigheden.

De sluiswachter en de visserman stonden op een ochtend voor het wachthuisje de lucht te schouwen. Er hing iets onstuimigs in de lucht. De maan stond in het laatste kwartier, boven het oude land wrong de zon zich moeizaam uit de kim te voorschijn, tegelijkertijd kwam de kleurloze schemerwereld in een gelige gloed te staan en begon de wind te krimpen. Schaafsma voelde zich onrustig worden. Samen met Mulder liep hij de dijk op. Met een schok bleven beide mannen staan. Verderop zagen ze een grote koppel zeehonden uit het IJsselmeer bij het basalt van de Afsluitdijk omhoogkruipen. De beesten staken de Afsluitdijk over, op naar de Waddenzee. Een stuk of vijftien waren het er. De beesten konden zich niet langer aanpassen aan de rare ingrepen van de mens en gingen op zoek naar lotsverbetering.

‘t Is de natuur,’ sprak Mulder hees van emotie. De sluiswachter stond minutenlang sprakeloos naast hem naar het schouwspel te staren. Toen brak hij de spanning: ‘Ik had de beesten best naar buiten willen schutten, maar als ze eenmaal de trek in de kop hebben, moet je de natuur zijn gang laten gaan.’

Daar in Avondrust bracht Andries Schaafsma de zeehondentrek

in verband met ‘een ander natuurlijk verschijnsel, emigratie’. Vanaf zijn jeugd had hij al van tijd tot tijd de drang gevoeld om weg te trekken. Niet in de eerste plaats omdat de verten lonkten; het was alsof het oude land hem verstootte. ‘Later, toen ik aan de Afsluitdijk werkte en bij helder weer eens een schip achter de kim zag verdwijnen, schoot het gemoed me vol. Ik schrok van mezelf. Alsof ik overspoeld werd door een zee van verlangens, alsof ik niet langer wilde zijn waar ik was.’

Ja, hij wilde emigreren, maar tussen droom en werkelijkheid stonden wetten in de weg, en praktische bezwaren. Zo bestond er de wet tussen een Zuiderzeeman die weg wilde en de sterke vrouw van wie hij hield, en die alleen Kornwerderzand wenste te verlaten als ze naar Makkum konden verhuizen.

‘Ik denk dat ik weg wilde omdat ik als kind van negen al op de panwerken stond te beulen. Kinderarbeid op de Makkumer dakpannenfabriek. ‘Na een paar maanden van lange dagen kon beppe me ’s morgens vroeg alleen nog wakker krijgen met een natte dweil. ’s Avonds lag de dweil al in de week voor de dag van morgen.’

De winter van 1946-1947 pakte genadeloos uit. De Afsluitdijk was door stuifsnieuw af en toe voor alle verkeer gesloten. Dan worstelde de sluiswachter zich met zijn brodtrommeltje over de kruin van de dijk naar de sluizen.

Op een maanloze, koude nawinteravond fietste hij naar de kop van de Afsluitdijk, klom op de hoge zeedijk en nam in de duisternis van het vasteland vale lichtstrepen waar. Schaafsma zag noodsignalen, uitgezonden door een naar binnen gekeerde boerenwereld: rijen stalvensters waarachter de laatste petroleumlantaarns van de eeuw brandden. Met de noordoostenwind iets achterlijker dan dwars fietste hij terug naar zijn Joke en de kinderen. ‘Thuisgekomen kon ik niet verklaren waarom ik daar zo had staan turen. Ik weet het nóg niet. Stond ik naar het verleden of de toekomst te staren?’

Met zijn metaforen en sfeerschetsen maakte de oude man verdrongen herinneringen in mij wakker. Immers, een van die signalen uit dat duisterland kwam uit de koestal van mijn ouderlijke boerderij in het buurtschap Iemswâlde. De sluiswachter vertelde, en ik voelde

weer dat vreemde verlangen naar het lichtere land uit mijn jongensjaren; alsof ik me daar gevangen had gevoeld in een weëg rui-kend reservoir dat nooit meer ververst en verruimd zou worden. Aan de andere kant van de zeedijk – die band die het Friese land omklemde – moest nog een andere wereld zijn. Op onze boerderij waren we met vier broers. Een ongeschreven wet gebod ons zelfstandig boer te worden. Maar waar en wanneer? Het probleem was even groot en voelbaar als onbespreekbaar. In stilte werd er gehoopt, gevreesd, gewacht, verwacht.

Bij helder oktobernachtweer en noordenwind zag ik hoe de Terschellinger Brandaris om de vijf seconden een lichtveeg door onze duistere wereld achter de zeedijk streek. Een fractie van een tel was alles licht, daarna was het viermaal zo lang weer duister.

Niet ver van onze boerderij woonde een veefokker die over een dertig meter lange, witgekalkte stalmuur beschikte. Om dit kwetsbare decor van spatten koeienstront te vrijwaren, liet de boer voor iedere stalperiode de muur met krantenpagina's beplakken. Als lijm werd karnemelk gebruikt. Zo hoefden hij en zijn drie knechten in het voorjaar alleen maar een laagje oude kranten los te weken om de wanden weer schoon te krijgen.

De stalmuurkrant stond vol nieuws en achtergronden uit de gemeente Wonseradeel en de rest van de wereld; berichten uit het *Bolswards Nieuwsblad*, de *Leeuwarder Courant* en het *Handelsblad*, aangevuld met knipsels uit de landbouwpers en – later – *De Lach*. De boer zelf fungeerde als hoofdredacteur en zorgde geregeld voor verse aanvoer van nieuws. Op vaste plaatsen plakte hij actualiteiten over de door strontspetters verminkte teksten, maar er waren ook teksten die vier seizoenen bleven staan.

Over lezers had de stalmuurkrantboer niet te klagen. Sinds de kolenschaarste in de oorlog was de stal, waarin vijftig warme koeienlijven voor verwarming zorgden, het domein van leergierige, vertellende en luisterende dorpsbewoners.

Vanaf eind mei 1945 hing niet ver van de staldeur een afdruk van een affiche met reclame voor annexatie van een stuk Duitsland. 'Duitsch geld, Duitse Handteekeningen en Duitse Beloften zijn Waardeloos! Voor onze verdronken polders, vernielde havens, spoorwegen en steden verlangt het Nederlandsche volk Duitsch grondgebied zonder Duitschers!'

Inmiddels bestond het Nederlands Comité voor Gebiedsuitbreiding. Secretaris dr. ir. F. Bakker Schut van het comité stelde dat het probleem van overbevolking alle andere Nederlandse problemen gedurende de rest van de jaren veertig zou gaan overheersen. 'Deze overbevolking zal leiden tot structurele werkloosheid en landhonger.' Volgens Bakker Schut moest er gekozen worden tussen annexeren of emigreren.

Schuin onder het affiche had de boer een waarschuwing geplakt van minister Drees, die eveneens wees op 'de ernstige gevolgen voor overbevolking van het land'. Naderhand waarschuwde Drees vanaf de stalmuur 'dat Nederland niet in permanente tegenstelling moest komen tot Duitsland, waarmede wij door onze ligging op den duur onvermijdelijk toch weer in intens verkeer zullen komen'.

'Waar blijven nu de grote heren in Den Haag met hun annexatieplannen,' riep de later naar Canada geëmigreerde boerenknecht Rintje Kroontje uit Tjerkwerd opstandig. 'Als het niks wordt, ga ik wel ergens anders naar toe.' Op een dag was Rintje vertrokken en niemand in het dorp wist waar hij uithing.

Drees reageerde terughoudend op de brochure 'Land om Land', waarin mr. G.B.J. Hiltermann pleitte voor een vaderlandse gebiedsuitbreiding 'tot aan de Wezer, met Bremen als grensstad'. De Duitsers mochten van Hiltermann het Ruhrgebied wel houden. Als je al te veel ging eisen, zou Nederland zich als de oude koloniserende, zeevarende natie gedragen. Dat zou men van zo'n klein land niet accepteren. Ook de schrijver-journalist Piet Bakker haalde met hetzelfde onderwerp de stalmuurkrant. 'Annexeeren in plaats van pauperiseeren, emigreeren of vegeteeren,' schreef hij in een pamflet.

Pas later zou ik me ervan bewust worden dat in de jaren vlak na de Tweede Wereldoorlog de hele dertig meter brede en twee meter hoge stalmuurkrant in het teken stond van een panische vrees voor overbevolking. Een collectief gevoel van onrust was het gevolg. Tien jaar crisis en vijf jaar oorlog drukten een zwaar psychologisch stempel op de samenleving. Tijdens de oorlog verdoezelde tegenstellingen begonnen weer op te spelen. Het was alsof er nog nooit zo veel teleurgestelde Nederlanders waren als toen ze pas waren bevrijd.

Negen maanden na bevrijdingsdag 5 mei 1945 spatte de geboortegolf van de stalmuur. In tientallen kleine advertenties maakten dankbare ouders de geboorte van hun welgeschapen zonen en doch-

ters wereldkundig. Niet ver van de staldeur kwam een foto te hangen van een schip vol knappe, uitbundig wuivende oorlogsbruiden. Zij reisden hun bevruchters achterna naar Canada en Amerika. Vaarwel, bloem der natie. Die zagen we niet weer terug. Bij de duizenden jongelui die snakten naar een eigen dak boven het hoofd, wekten beeld en tekst onbestemde verlangens op.

Een kwart miljoen gezinnen van twee of meer personen had geen eigen woonruimte en woonde vaak bij (schoon)familie in. Dat was de 'samenleving' van toen. De watersnoodramp van 1953 moest nog komen en de Gezinsraad vond dat de gehele natie gemobiliseerd moest worden 'tegen volksvijand nummer 1, de woningnood'. In de oorlog waren 150 000 woningen verwoest of zwaarbeschadigd en grootscheepse woningbouwprogramma's kwamen maar niet op gang.

Het kon niet uitblijven: zoals die singuliere koppel zeehonden na het dichten van de Afsluitdijk in een ultiem verlangen naar betere oorden het benauwende bestaan verliet, zo pakten nu tienduizenden Nederlandse burgers hun koffers. Op de stalmuur werden de vertreklijsten almaar langer. Tientallen emigrerende gezinnen, waarvan we sommige goed kenden, groetten in kleine advertenties 'al hun vrienden en kennissen', en bedankten voor alle lidmaatschappen, inclusief dat van De Laatste Eer.

En nog steeds liepen er in Nederland naar schatting een tweehonderdduizend erfelijk belaste boerenzonen en -dochters rond die bleven hopen ergens boer of boerin te worden. Terwijl het ook zonder hen zou doordraaien, bleven ze op het ouderlijke bedrijf meewerken van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat. Waar anders? Tussen vier van die verschrikkelijke fabrieks- of kantoormuren? Alles beter dan dat.

Cijfers kunnen een hard verhaal vertellen. Midden in de eerste landverhuizersgolf van de vorige eeuw, in 1849, telde de totale Nederlandse beroepsbevolking 905 000 personen. Veertig procent daarvan verdiende zijn brood in de landbouw en visserij. Hoe oneindig groot de wereld in die dagen ook moet zijn geweest, het verre Amerika werd voor duizenden het land van droom en wensen. Dertig